CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT LİSANS TAMAMLAMA PROGRAMI

(İLİTAM)

İSLAM AHLAK FELSEFESİ DERSİ

V. ÜNİTE

(İSLAM AHLAK FELSEFESİNDE RUH VE RUHDAN DOĞAN ERDEMLER)

DERSİN SORUMLUSU

Yrd. Doç. Dr. Nuri ADIGÜZEL

Cumhuriyet Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi

İslam Felsefesi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

ÜNİTİDE ELE ALINACAK KONULAR

I. Ruh ve ruhdan doğan erdemler
II. Ruhun güçleri ve bunlara bağlı Faziletler

ÜNİTEKAZANIMLARI

Bu üniteyi tamamladığınızda;

- Ruhun ne olduğu
- Ruh ve beden ilişkisini
- Ruha bağlı faziletler ve reziletleri öğrenmiş olacaksınız.

İSLAM AHLAK FELSEFESİNDE RUHUN GÜÇLERİ VE BUNLARDAN DOĞAN ERDEMLER

I. RUH (NEFS)

"***Nefse ve onu düzenleyene, sonra ona fücur ve takvayı ilham edene yemin olsun ki, nefsini temizleyen kurtulmuştur; onu kirleten ise ziyan etmiştir.***" (91/Şems: 7 – 10).

"***Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın!"*** (15/Hicr: 29).

a. Ruh Nedir?

İslam filozoflarına göre insan ruh (nefs) ve bedenden oluşur. Beden hakkında bilgi edinmek ruha oranla çok daha kolaydır. Çünkü ruhun cevherinin ne olduğunu ve onun arazlarının neler olduğunu bilmek güçtür. Zira bunu duyu organlarımızla gerçekleştirmemiz mümkün değildir. Ruhumuz duyu organlarımıza hitap etmemektedir. (İbn Rüşd, 1994: 2).

Ruhun eylemleri üzerinde düşünüldüğünde, onların iki kısım olduğu görülür. Bunlardan birincisinin yalnızca ruha özgü olduğu ve ruhun bu eylemleri gerçekleştirmek için bedene ihtiyaç duymadığı düşünülür ki bu, akılla tasavvur etmektir. Duyu, öfke, arzu gibi ruhun ikinci kısım eylemlerinin ise ancak bedenle birlikte gerçekleşebileceği izlenimi edinilir. (İbn Rüşd, 1994: 2).

Ruhun cevherinin ne olduğu konusunda ise mantıksal olarak güvenebileceğimiz doğru bilgiye bizi ulaştıracak bir yol veya yasa da bulunmamaktadır. Nitekim cevheri farklı olan varlıkların ilkeleri de birbirinden farklıdır. Bu durumda her birini araştırırken takip edilecek yöntem de farklılaşmaktadır. Ruhun cevherini anlama konusundaki güçlük buradan kaynaklanmaktadır. Ruh hakkında araştırma yaparken öncelikle onun cinsini tespit gerekir. Yani onun cevher mi yoksa araz kategorilerinden bir kategori mi olduğu irdelenmelidir. Yine onun güç halinde mi yoksa fiil halinde mi bulunduğu da sorgulanmalıdır. Zira on kategoriden birinde yer alan her varlık ya güç halindedir ya da fiil halindedir. (İbn Rüşd, 1994: 2 – 3).

Ruh hakkında anlaşılması gereken bir başka husus ise onun parçalardan mı oluştuğu yoksa basit mi olduğudur. Şayet parçalardan oluşuyorsa onun parçaları aynı konuda bulunan

güçler halinde mi, tıpkı bir elmanın tadı, rengi ve kokusunun aynı konuda bulunması gibi, yoksa konuları farklı olan parçalar halinde midir? Şayet ruhumuz parçalardan oluşuyor da onun her parçası farklı bir konuda bulunuyorsa, bu farklılık niceliksel mi ya da niteliksel midir? Nicelik veya nitelik açısından birbirinden farklı parçalardan oluşuyorsa, ruhu olan farklı türdeki varlıkların hepsinin ruhu aynı türden midir, yoksa farklı türden midir? Tür bakımından farklı ise, bu farklılık yalnızca türde midir, yoksa cevher bakımından da farklı mıdırlar? (İbn Rüşd, 1994: 3 – 4).

Diğer taraftan canlının tanımı canlı olan varlıkların hepsi için aynı olduğuna göre, acaba ruhun tanımı da ruhu olan varlıkların hepsinde aynı olabilir mi? Yahut farklıdır da örneğin insan ruhunun tanımının farklılığı ile atın ruhunun tanımının farklılığı, insan ve atın tanımları arasındaki farklılıkla aynı mıdır? (İbn Rüşd, 1994: 4).

Bu araştırmada gözden kaçırılmamalıdır ki, tanımı bulunan tümel mana, örneğin canlılık gibi, ya zihin dışında varolan bir şey değildir, ya da işaretle gösterilebilen tikel bir varlığa ait manadan sonra gelir. Bu soruşturmayı farklı boyutlardan derinleştiren İslam filozofları sonuçta ruh hakkında eski filozofların ruhun üç yönünü öne çıkararak tanımladıklarını belirtmektedirler. Bunlar, ruhun hareket ettirme gücü, idrak gücü ve cisim olmayışıdır. (İbn Rüşd, 1994: 18).

İnsanda cisme ait eylemlere zıt eylemlerde bulunan ve cismin parçalarıyla tanım ve özellikleri bakımından da zıtlık gösteren bir şey olduğunu görüyoruz. Bu şeyin cisimle hiçbir ortak yanı bulunmamaktadır. Bu nedenle bu şeyin cisim olmadığını, cismin bir parçası da olmadığını, hiçbir değişikliğe uğramadığını, bütün varlıkları eşit olarak idrak ettiğini, eksiklik, yorgunluk ve zayıflık göstermediğini söyleyebiliriz. (İbn Miskeveyh, 1983: 13).

Ruh cisim değildir. Çünkü cisim sahip olduğu suretini kaybetmeden aynı cinsten başka bir suret alamaz. Örneğin üçgen olan bir cisim dörtgen olabilmek için üçgen olmaktan çıkması ve üçgen suretini tamamen terk etmesi gerekir. Üçgenin kendisinde izi bile kalsa dörtgen suretini tam olarak alamaz. Muma basılacak bir mühür de aynı şekildedir. Birinci basılan suret yok olmadan ikinci bir sureti muma basmak mümkün değildir. Zira bu cisimlerin değişmez bir özelliğidir. Oysa ruhumuz duyularla algıladığımız yahut aklımızla düşündüğümüz varlıkların hepsinin suretlerini tüm farklılıklarıyla birlikte tam olarak kabul etmektedir. Ruhumuz bir sureti alırken diğer suret yok olmadığı gibi izi de aynen kalır. Yani bir suretin üzerine diğer sureti ve bir suretin izi üzerine diğer birinin izini alabilir. Ayrıca ne

kadar suret alırsa alsın ruhumuz hiçbir zaman zayıflamaz, gücünü kaybetmez ve varlıkların suretlerini kabul etmeye devam eder. Hatta aldığı her bir suretle kendisine gelen suretleri alma gücü artar. Oysa bu özellikler cisimde bulunmaz. İnsanın eğitildikçe ve eğitim ve bilimi arttıkça anlayışının da artması bundandır. Bu anlatılanlar göstermektedir ki ruh cisim değildir. (İbn Miskeveyh, 1983: 14).

İnsan ruhu araz da değildir. Çünkü araz başka bir arazın taşıyıcısı olamaz. Araz cevherin taşıdığı şeydir. Yan araz kendisi bir konuda bulunur. Dolayısıyla konu olması söz konusu değildir. Kendi başına varolamaz. Yani kendi başına bağımsız bir varlık olarak bulunamaz. Ancak cevherle birlikte ve cevherde bulunabilir. (İbn Miskeveyh, 1983: 14).

Sonuç olarak ruh ne cisim, ne cismin bir parçası ne de arazdır. Öte yandan cismi cisim yapan uzunluk, genişlik ve derinlik ruhun vehim gücünde ortaya çıksa da bununla ruh uzun, geniş veya derin olmaz. Bunlar ruhta anlam olarak bulunurlar. Bu nedenle sonsuza kadar vehim gücünde uzunluk, genişlik ve derinlik anlam olarak artar ama ruh bununla daha uzun, daha geniş veya daha derin olmaz. Ruh nitelikleri de anlam olarak alır ve bu nedenle aldığı niteliğe bürünmez. Örneğin renkler, tatlar ve kokular ruhta anlam olarak bulunurlar. (İbn Miskeveyh, 1983: 14).

Ruhumuz akledilirleri kabul ettiğinde, her kabul edişinde bu gücü artar ve sonsuza kadar böyle devam eder. Bu özellik de cisimde bulunmaz. Cismin (bedenin) güçleri bilgiyi duyular aracılığıyla elde edebilir ve cisim yalnızca onlara yönelir. Onlarla birlikte bulunmayı ve onlarla iç içe olmayı arzular. Çünkü duyularla ulaşılan şeyler cismin yetkinleşmesini sağlar. Zira cismin maddesi ve varlık sebebi bunlardır. Örneğin insan kendisine haz veren şeylere özlem duyar. Cismi onlarla tamam olur ve kemale erer. Ruh ise duyulardan ve duyusal şeylerden olabildiğince uzak kalmaya çalışır. Onun kemali bunlardan uzak kalmaktadır. Şu halde cismin tabiatıyla ruhun tabiatı birbirinden farklıdır. Ruh en şerefli bir cevherdir ve cisimler âlemindeki varlıkların hepsinden daha üstün bir varlığa sahiptir. (İbn Miskeveyh, 1983: 14).

İnsanın sahip olduğu duyular bilgi aracı olsalar da bize doğru bilgiyi vermede yetersizdirler. Nitekim onların yanıldığı bilinmektedir. Onun doğru veya yanlış olduğunu ruh bilebilir. Bu bilgisini de duyulardan değil, kendi özü ve cevherinden alır. Ayrıca o kendi özünü de yine kendisi kavrama yeteneğine sahiptir. Dolayısıyla burada akıl, akleden ve akledilen aynı olmaktadır. (İbn Miskeveyh, 1983: 14).

b. Ruhun Üstünlüğü

Ruhun kendisine özgü eylemleri gerçekleştirme arzusu duyarak cisme ve bedene ait olan eylemlerden kaçınmaya çalışması onun üstünlüğünü teşkil eder. İnsan da kendi ruhunun bu faziletine uygun davrandığı sürece faziletli ve üstün olur. Faziletin yüksekliği kişinin göstereceği çaba ile doğru orantılıdır. İnsanı bedensel arzular, duyular ve bunlara bağlı şeyler faziletten uzaklaştırabilir. İnsan kötü olan şeylerin kötülüğünü bildikten sonra onları yapmaz ve onlardan kaçınır. Fakat kötü olan şeylerin iyi olduğunu düşünmesi ona sarılmasına ve alışmasına yol açar. (İbn Miskeveyh, 1983: 15).

İnsanların çoğunun meylettiği ve bedenlerin arzuladığı yiyecek, içecek ve cinsel arzular gibi kötü huylar hayvanlarda da bulunmaktadır. Bu hayvanlar arzularını gidermek için her türlü imkâna da sahiptirler. Bu imkânlara daha fazla sahip olmalarına rağmen hayvanlar insandan üstün değildirler. İnsanlara yiyecek içecek gibi bedeni arzularının ihtiyaç fazlası teklif edildiğinde, zira faziletlerin ve iyi şeylerin artırılması istenir, insan bunlardan tiksinir ve onları geri çevirir. Yetinmek mümkün iken yetinmeyerek fazlasını isteyen insanın bu davranışı iyi karşılanmaz, kötü bir davranış olarak görülür. (İbn Miskeveyh, 1983: 18 – 19).

Kısaca belirtmek gerekirse insanın insan olması bakımından kendisine özgü, onu kemale ve yetkinliğe eriştirecek olan eylemleri, düşünme ve ayırt edebilme gücüne bağlı iradi eylemleridir. (İbn Miskeveyh, 1983: 19).

II. RUHUN GÜÇLERİ VE BUNLARA BAĞLI FAZİLETLER

İnsan ruhunun üç tane gücü vardır. Bunlar, düşünme gücü, öfke gücü ve arzu gücüdür. İnsanın iyi ve kötü davranışlarını gerçekleştirdiği güçler bu üç temel güçtür. İnsan nefsinin üç temel gücünün olduğu görüşü Eflatun'a dayanmaktadır. (Yaran, 2011: 39).

İbn Miskeveyh bunları şu şekilde ifade etmektedir: "Nefsin mahiyet ve güçleri üçtür:

1. Düşünce, ayırt etme ve olayların gerçeklikleri hakkında akıl yürütme gücüdür.
2. Öfke, tehlikeler karşısında gözü peklik ve atılganlık, egemen olma, yücelme ve her türlü şerefi kazanmayı arzu etme gücüdür.
3. Arzu, bedeni arzuların gerçekleşmesini, beslenmeyi, yiyecek, içecek, cinsi ilişkiler ve her çeşit zevk verici basit şeyleri isteme gücüdür." (İbn Miskeveyh, 1983: 22).

İbn Miskeveyh bu üç gücün birbirinden farklı olduğunu, birinin güçlenmesinin diğerine zarar verebileceğini, hatta yok olmasına sebep olabileceğini belirtir. Ona göre ruhun bu üç gücünü üç ayrı ruh (nefs) olarak görenler olduğu gibi tek bir ruhun üç ayrı gücü olarak görenler de bulunmaktadır. (İbn Miskeveyh, 1983: 23).

Düşünme gücüne “melekî” güç denir. Düşünme gücü eylemini gerçekleştirebilmek için bedende bulunan beyni araç olarak kullanır. Arzu gücüne “behîmî” güç de denilir ki insan bedeninde bulunan karaciğer, onun aracıdır. Öfke gücünün bedendeki aracı ise kalp olup bu güce “sebûî” güç adı da verilmektedir. (İbn Miskeveyh, 1983: 23).

İnsan ruhunun sahip olduğu bu güçleri ölçülü bir şekilde kullanarak faziletleri elde eder ve bunların ifrat ve tefrit halleri ise reziletleri doğurur. Bir konuda hakikate ulaşmak isteyen akıl ve düşünme gücü şayet yargıya ulaşmak için zanna dayanmaz da doğru ve kesinlik taşıyan bilgilere göre yargıda bulunursa hikmet ve bilgi faziletini kazanır. Arzu gücü de aynı şekilde ölçülü olur ve aşırılıklardan uzak durursa, akıl ve düşünme gücüne boyun eğerse, ondan da iffet fazileti ile buna bağlı olarak cömertlik fazileti doğar. İnsanın öfke gücünü dengeli ve ölçülü bir şekilde kullanmasından ve onun da akıl ve düşünce gücüne boyun eğmesinden ise cesaret fazileti ortaya çıkar. Bu üç gücü böylece ölçülü bir şekilde kullanan insan, bu üç güçten doğan faziletlerin oluşturduğu ahenk ve uyum neticesinde adalet faziletine ulaşmış olur. (İbn Miskeveyh, 1983: 23).

Faziletlerin fazilet olarak değer kazanması bu fazileti elde ettiği söylenen kişinin onu başkalarına yansıtmasıyla mümkün olur. Yani bir kimse bir fazileti elde ettiğini söylüyor ama bunu insanlarla ilişkilerine yansıtmıyorsa onun bu fazilete sahip olmasının bir anlamı kalmaz. Örneğin cömert olduğu söylenen kişi bunu başkalarına yansıtmazsa ona savurgan denilir. Cesur denilen kişi yine cesaretini başkalarıyla ilişkilerinde ortaya koymuyorsa ona da gururlu denilir. İlminden başkasını yararlandırmayana ise sadece meraklı adı verilir. (İbn Miskeveyh, 1983: 24).

Reziletlerin sayısı da tıpkı faziletler gibi dörttür. Bunlar, faziletlerin zıddıdır. Hikmetin zıddı cahillik, iffetin ve cömertliğin zıddı açgözlülük, cesaretin zıddı korkaklık ve adaletin zıddı ise haksızlık olarak adlandırılır. Bu dörder Fazilet ve rezilet kendi altlarında bulunanların cinsleri mesabesindedir. Bu dört cins altında ise sayılamayacak kadar çok fazilet ve rezilet bulunmaktadır. (İbn Miskeveyh, 1983: 24). Fakat insanın faziletleri veya reziletleri

böylece dört cinse indirgeyerek onu pratiğe aktarmaya çalışması tüm diğerlerini öğrenerek onları pratiğe aktarmaktan daha kolaydır.

Hikmet fazileti, bütün varolanları varolmaları bakımından bilmekle elde edilir. Buna, "insani ve ilahi şeyleri bilmektir" demek de mümkündür. (İbn Miskeveyh, 1983: 24).

İffet fazileti arzu gücü yani insandaki şehvet duygusuyla ilişkili olup, bu konuda insanın akıl gücüne göre hareket etmesi sonucu elde edilir. Böylece insan şehvet gücünün kölesi olmaz, özgür olur. (İbn Miskeveyh, 1983: 24).

Cesaret, insanın tehlikeli işler karşısında ne zaman sabır göstermesi gerektiğini ve nerede gözüpeklik göstermesi gerektiğini akıl ve düşünme gücünün yargısına göre belirlemesiyle ortaya çıkar. (İbn Miskeveyh, 1983: 24).

Adalet ise yukarıda da geçtiği üzere nefsin bu üç fazileti kazanması sonucu ortaya çıkar.

ÖZET

DEĞERLENDİRME SORULARI

BU ÜNİTEDE BAŞVURULAN VE BAŞVURULABİLECEK KAYNAKLAR

1. İbn Rüşd, Telhîsu Kitâbi'n-Nefs, Kahire, 1994.
2. İbn Miskeveyh, Ahlakı Olgunlaştırma, Çev: Abdülkadir Şener – İsmet Kayaoğlu – Cihat Tunç, Ankara, 1983, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
3. İbn Sina, Adhaviyye Fil Mead, tah. Hasan Asi, Beyrut 1987.